गणतन्त्रोत्तर नेपाली कवितामा लैङ्गिक सीमान्तीयता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागद्वारा सञ्चालित दर्शनाचार्य तह तेस्रो
सत्रको पाठ्यांश ६०९ र ६१० को
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधप्रबन्ध

शोधार्थी
तारादेवी काफ्ले
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ
२०७९

गणतन्त्रोत्तर नेपाली कवितामा लैङ्गिक सीमान्तीयता
तारादेवी काफ्ले

कृतज्ञताज्ञापन

गणतन्त्रोत्तर नेपाली कवितामा लैङ्गिक सीमान्तीयता शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध नेपाली विषयको दर्शनाचार्य (एम.फिल.) तह तेस्रो सत्रको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको हो । यस शोधप्रबन्धलाई मूल्याङ्कनका निम्ति तयार पार्दासम्म अमूल्य एवम् उपयोगी सल्लाह, सुझाव, उत्प्रेरणा र कुशल शोधनिर्देशन प्रदान गरी यसलाई उद्देश्य अनुकूल तुल्याउन मार्गदर्शन गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु तथा शोधनिर्देशक प्रा.डा. ताराकान्त पाण्डेयज्यूप्रति प्रथमतः म हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । दर्शनाचार्य तहका निम्ति आफ्नो इच्छाअनुकूलको शीर्षकमा शोधकार्य गर्न अवसर प्रदान गरिदिनु भएकामा म आदरणीय गुरु तथा त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. कृष्णप्रसाद घिमिरेज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । साथै शोधकार्यका लागि अनुमति प्रदान गर्ने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

नेपाली केन्द्रीय विभागमातहत दर्शनाचार्य कार्यक्रममा प्रवेश पाई मैले आदरणीय गुरुहरूबाट अनुसन्धानका लागि उच्च तहको ज्ञान प्राप्त गर्न सकेँ । मेरो शोधप्रबन्धको आन्तरिक शोधविशेषज्ञ आदरणीय गुरुआमा सहप्रा.डा. रजनी काफ्ले(ढकाल)ज्यू तथा बाह्य शोधविशेषज्ञ प्रा.डा. महादेव अवस्थीज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । मलाई यस्तो मूल्यवान् ज्ञान र उत्प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरुहरू प्रा.डा. रमेशप्रसाद भट्टराई तथा प्रा.डा. भरतकुमार भट्टराईज्यू, सहप्रा.डा. नारायण गडतौलाज्यूलगायत सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि पुस्तकालयको भूमिका महत्त्वपूर्ण रह्यो । अध्ययनका क्रममा सामग्रीहरू उपलब्ध गराई सहयोग प्रदान गर्ने केन्द्रीय पुस्तकालय, राष्ट्रिय पुस्तकालय, इच्छुक प्रतिष्ठान तथा समता फाउन्डेसनप्रति पनि म हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्यलाई अन्तिम रूपमा पुऱ्याउन मेरो अध्ययनका घरायसी सम्पूर्ण कार्यबोझ बहन गरी सहयोग गर्ने मेरा जीवनसाथी लावण्यप्रसाद ढुङ्गाना तथा कम्प्युटरको प्राविधिक कठिनाइ समाधान गर्न सहयोग पुऱ्याउने मेरा सुपुत्र विवेक ढुङ्गानाका साथै भाइहरू कुमारमणि दाहाल, नवीन काफ्ले, ध्रुव लुइँटेल र मेरा सहपाठी मित्र यशोदा राई अनि पार्वती कट्टेल दिदीप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, दर्शनाचार्य कार्यक्रमसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र : २०७६/२०७७

त्रि. वि. दर्ता नं. २६७३८-९३

क्रमाङ्क : ६

तारादेवी काफ्ले

दर्शनाचार्य तह, तेस्रो सत्र

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर, काठमाडौँ

मिति : २०७९/०१/१०

विषयसूची

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

स्वीकृतिपत्र

कृतज्ञताज्ञापन

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय **१-१८**

१.१ विषयपरिचय १

१.२ समस्याकथन २

१.३ शोधको उद्देश्य ३

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा ३

१.५ शोधको औचित्य १३

१.६ शोधको सीमाङ्कन १३

१.७ शोधविधि १४

१.७.१ सामग्री सङ्कलनविधि १४

१.७.२ सामग्री विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार र ढाँचा १६

१.७.३ अर्थापनको पद्धति १७

१.८ शोधप्रबन्धको रूपरेखा १८

दोस्रो परिच्छेद : गणतन्त्रोत्तर नेपाली कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचानको अवस्था **१९-७६**

२.१ विषयप्रवेश १९

२.२ सीमान्तीय अध्ययनमा प्रतिनिधित्व र पहिचानसम्बन्धी अवधार २०

२.३ 'देह प्रतिरोध' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान २५

२.४ 'सत्यदेवी बोल्छिन्' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान २७

२.५ 'मेरी आमा' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ३०

२.६ 'एउटी बादी आइमाईका पेटीकोटका टुक्राहरू च्यातिएर' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ३२

२.७ 'हरिया दाँत भएकी वेश्या निला आँखा भएका ग्राहकसँग' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ३४
२.८ 'हेडसर वसन्ती संवाद' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ३६
२.९ 'डम्बरीको देश' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ३७
२.१० 'लक्ष्मिनिया तिम्रो लोटा खै?' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ३९
२.११ 'कुमारी आमा र सपनाहरू' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ४२
२.१२ 'च्याम्पकी युवती' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ४४
२.१३ 'माया बिकको चोलो' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ४६
२.१४ 'आमा तिम्रो नाम के हो ?' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ४७
२.१५ 'बादी विज्ञप्ति' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ४९
२.१६ 'उमा बदिनी' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ५२
२.१७ 'मलाई जन्माइदेऊ' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ५४
२.१८ 'तथागत मलाई उत्खनन गर' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ५५
२.१९ 'के तिमीले मलाई आविष्कार गऱ्यौ ?' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ५८
२.२० 'जुनकिरी' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ६०
२.२१ 'योगमायाको काँचो वायु' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ६२
२.२२ 'ओक्कल दोक्कल पिपल पात' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ६५
२.२३ 'सच्याऊ यो इतिहास' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ६७
२.२४ 'कम्लरी' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ६९
२.२५ 'आइती' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ७१
२.२६ 'चुल्ठो' कवितामा सीमान्त महिलाको प्रतिनिधित्व र पहिचान ७२
२.२७ निष्कर्ष ७४
तेस्रो परिच्छेद : गणतन्त्रोत्तर नेपाली कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ७७-१२२
३.१ विषयप्रवेश ७७
३.२ सीमान्तीकृत महिलाको आवाज र प्रतिरोधको सैद्धान्तिक अवधारणा ७८
३.३ 'देह प्रतिरोध' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ८२
३.४ 'सत्यदेवी बोल्छिन्' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ८४

३.५ 'मेरी आमा' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ८६
३.६ 'एउटी बादी आइमाईका पेटीकोटका टुक्राहरू च्यातिएर' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ८७
३.७ 'हरिया दाँत भएकी वेश्या निला आँखा भएकी ग्राहकसँग' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ८९
३.८ 'हेडसर वसन्ती संवाद' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ९०
३.९ 'डम्बरीको देश' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ९२
३.१० 'लक्ष्मिनिया तिम्रो लोटा खै ?' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ९३
३.११ 'कुमारी आमा र सपनाहरू' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ९५
३.१२ 'माया बिकको चोलो' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ९६
३.१३ 'आमा तिम्रो नाम के हो ?' कवितामा सीमान्त महिलको आवाज र प्रतिरोध ९८
३.१४ 'बादी विज्ञप्ति' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध १००
३.१५ 'उमा बदिनी' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध १०१
३.१६ 'मलाई जन्माइदेऊ' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध १०३
३.१७ 'तथागत मलाई उत्खनन गर' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध १०५
३.१८ 'के तिमीले मलाई आविष्कार गर्‍यौ ?' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध१०७
३.१९ 'जुनकिरी' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध १०९
३.२० 'योगमायाको काँचो वायु' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध १११
३.२१ 'ओक्कल दोक्कल पिपल पात' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ११२
३.२२ 'सच्याऊ यो इतिहास' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ११४
३.२३ 'कम्लरी' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ११६
३.२४ 'आइती' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ११८
३.२५ 'चुल्ठो' कवितामा सीमान्त महिलाको आवाज र प्रतिरोध ११९
३.२६ निष्कर्ष १२१
चौथो परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष १२३-१३०
४.१ सारांश १२३
४.२ अध्ययनको निष्कर्ष र प्राप्ति १२५
सन्दर्भ सामग्रीसूची १३१-१३५